

československá psychologie

časopis
pro psychologickou
teorii a praxi

ROČNÍK XVIII
ČÍSLO 4
1974

IDEOVÁ A VÝCHOVNÁ ÚLOHA PSYCHOLOGIE NA FILOSOFICKÉ FAKULTĚ UK V PRAZE¹⁾

J. LINHART

Podobně jako na jiné vědní obory, klade současný vývoj naší socialistické společnosti také na psychologii náročné požadavky mimo jiné v souvislosti s vědeckotechnickým pokrokem a s výchovou socialistického člověka. Příspěvek našeho oboru může být skutečně platný a užitečný pouze v tom případě, bude-li se práce psychologů opírat o pevný marxistický základ a jasnou ideově politickou orientaci. Pokusíme se stručně objasnit některé metodologické stránky této problematiky. Z tohoto hlediska stručně rozebereme některé metodologické otázky vztahu teorie a praxe, rozvoje psychologické teorie a nakonec některé otázky odborné a výchovné práce katedry psychologie.

1. Vědecké poznání a jeho vývoj má nejen svou logiku, ale vyznačuje se, jak upozorňuje marxistická gnoseologie, specifickými psychologickými aspekty. Zatímco logika vědy je už mnoho desítek let neustále propracovávána a zjemňována, psychologie vědy je relativně novou abstrakcí z historie vědeckého poznání. Avšak právě psychologie vědy, která propracovává tvořivý, heuristický a motivační aspekt vědeckého bádání, má mimořádně důležitý politicko-výchovný význam. Touto otázkou se zabývá, bohužel z úzce operacionalistického hlediska, genetická epistemologie J. Piageta. Z marxistického hlediska dal v této oblasti četné podněty k výzkumům L. S. Vygotskij.

Marxistická gnoseologie se spolu s psychologií zabývájí mimo jiné důležitou otázkou, jak rozvoj vědeckého poznání je určován sociálními podmínkami a celkovým kontextem doby; přitom je cyklicky bráno v potaz i stadium poznání, na němž se ta která věda právě nachází.

Zvláště závažným úkolem je marxisticky analyzovat vztah vědy k praxi a vyvodit z této analýzy důsledky pro výchovu studentů naší filosofické fakulty. Po metodologické stránce je zde mimořádně důležité překonat staré pozitivistické klišé, v němž jsou sémantické, pragmatické a syntaktické činnosti, poznávání a komunikace chápány staticky v nedialektické abstrakci, od sebe odděleně, izolovaně. Jako doklad bylo možno uvést práce Carpanovy, Tarského, Chomského, C. A. Millera aj.²⁾ i práce jejich následovníků u nás. Rovněž tak je třeba se kriticky vyrovnat s fenomenologickým přístupem, jenž odmítá materialistickou teorii odrazu, a dialekticky rozpracovat pojetí kauzality, a to i se zřetelem k otázkám intencionality.

Výzkumy, které provádíme v této oblasti v Psychologickém ústavu ČSAV ve spolupráci s katedrou psychologie přispívají z psychologického, matematického

¹⁾ Referát přednesený na II. vědecké konferenci „Marxisticko-leninské metodologie ve společenských vědách“, pořádané v květnu 1974 fil. fakultou UK v Praze.

²⁾ Viz i Tatarkiewitzův model vědeckého poznání a Mockův přístup k funkci praxe v lidském poznání.

i logického hlediska — přičemž dbáme důsledně o filosoficko-metodologický dosah — k překonání tohoto nemarxistického odtrhování teorie od praxe. Závažnost této otázky je zvláště zdůrazněna v rezoluci nedávného zasedání ÚV KSČ (14. a 15. května 1974) o úloze vědeckotechnického rozvoje v socialistické společnosti. Základním úkolem všech vědních disciplín, zejména společenských věd je zaměřit se na aktuální otázky výstavby socialismu se zřetelem k vědeckotechnickému rozvoji. Společenské vědy musejí přispět k tomu, aby celá dělnická třída a všichni pracující lid pochopili dějinný smysl vědeckotechnického pokroku a přijali jeho realizaci v každodenní praxi jako svůj vnitřní úkol. Z hlediska těchto náročných kritérií má naše filosofická fakulta před sebou četné dosud nesplněné úkoly.

V naší socialistické společnosti směry a plány socialistického i vědeckého rozvoje určuje Komunistická strana Československa, která řídí a anticipuje vývoj celé společnosti. Její výše zmíněné nedávné zasedání, věnované vědeckotechnickému rozvoji, znovu ukázalo na význam společenských věd (vzpomeňme např. referát s. Kempného a s. J. Fojtíka), na nutnost přezkoušet kádrovou strukturu společenskovědních pracovišť (viz např. myšlenky s. Kožešníka a myšlenky s. ministra Havlína, který o psychologii vedle pedagogiky a ekonomiky hovoří jako o základní vědě v etapě dalšího rozvoje socialismu).

Jsou dva další závažné úkoly psychologie, které souvisejí se současnými revolučními změnami naší společnosti. Zmíníme se o těchto úkolech pouze ve stručnosti. Je to předně objasnění stimulační úlohy poznávání v rozvoji a plánování sociálních změn. Z tohoto aktivního hlediska je nutno nově a neformálně přistoupit k otázce osvojování znalostí marxismu-leninismu i k otázce formování marxistického světového názoru. Psychologie se zde mimo jiné musí zaměřit na rozvíjení a prosazování marxistické ideologie a rozpracování psychologických aspektů ideologické práce tak, aby její působivost a efektivnost byla zvýšena, a to i s ohledem na mladou generaci, zejména studenty. Zde je nanejvýš načase přejít od pohodlné pasivity, vyčkávání a strategie ústupků vůči revizionismu k ideologické, o hlubokou argumentaci opřené ofenzivě.

Druhá oblast, na jejíž závažnost upozornilo květnové zasedání ÚV KSČ a v níž psychologie úzce spolupracuje s pedagogikou, fyziologií, hygienou práce aj., se týká přípravy člověka, lidského organismu na zvládnutí nových obtížných pracovních situací, které sebou přináší vědeckotechnický rozvoj. Jde tu o studium hranic lidské adaptability, interindividuálních rozdílů v přizpůsobení se podmínkám prostředí a zvláště o studium podmínek vytváření této schopnosti při učení. Při řešení těchto otázek musí psychologie vycházet z potřeb socialistické společnosti. Vysoká náročnost nových pracovních a životních situací vyžaduje, aby se lidský organismus naučil ovládat (regulovat) nejen svou činnost, nýbrž i své vlastní psychické procesy tak, aby byl s to zvládat tok změn, kterými bude procházet společnost v důsledku rychlého rozvoje výrobních sil a sociálních vztahů. Na vzájemné vztahy regulace vnější činnosti (chování) a vnitřních psychických procesů upozornil ve svém systémovém pojetí psychického vývoje již L. S. Vygotskij.

Při řešení těchto otázek je pro práci psychologů velmi důležité vycházet důsledně z jednoty teorie a praxe. Již výše jsme uvedli, že pokusy o tzv. aplikaci psychologie bez náležité marxisticko-teoretické přípravy jsou málo efektivní, přinášejí jen malý užitek a často jsou ve svých důsledcích nesprávné i škodlivé. To se ukázalo v nedávné minulosti při aplikaci psychologie např.

v oblasti personální práce, při poradenství a expertizní činnosti, v psychodiagnostice aj. Na závažnost těchto otázek upozorňují rozborů, na nichž pracuje vědecké kolegium pro pedagogiku a psychologii.

Některé akce (např. konference „Psychologie v systému práce s lidmi“ nebo konference o racionalizaci živé práce z roku 1970), které bez patřičné odborné přípravy měly vyvolat dojem velkého praktického dosahu, se ukázaly nakonec jako úzce pragmatické a mnohdy i formalistické. Bližší rozbor ukázal, že podobné akce byly často motivovány úzkými skupinovými nebo individuálními zájmy. Svědčí o podceňování teoretických a ideologických základů psychologické práce a o škodlivém odtrhávání praxe od teorie.

Správné zásady pro zapojení psychologů do služeb socialistické a komunistické společnosti vytyčil na posledním všesvazovém zasedání sovětských psychologů z roku 1974 B. S. Lomov. Na konkrétních příkladech ukázal význam jednoty teorie a praxe. Dosažení určitého předstihu teorie před požadavky praxe má z celospolečenského hlediska zásadní význam.

Tyto zásady rozpracováváme při odborné přípravě posluchačů psychologie na filosofické fakultě UK v Praze při koncipování vědeckovýzkumných úkolů v aplikovaném i v základním výzkumu a při spolupráci se společenskými a výrobními organizacemi i při rozvíjení mezinárodní spolupráce v rámci RVHP.

Bezprostředním úkolem katedry psychologie je realizovat tyto stručně shrnuté závěry profilové analýzy tak, aby orientace posluchačů jednooborového studia psychologie byla zaměřena už v průběhu výuky na FF UK na výše uvedené základní požadavky socialistické společnosti a její mnohotvárné praxe. Každý absolvent psychologie musí být jednoznačně připraven na plnění nesmírně závažných úkolů v jednotlivých úsecích společenské praxe, v níž se psychologie uplatňuje.

2. K tomu, abychom tyto úkoly — včetně politickovýchovných úkolů — vůči socialistické společnosti mohli splnit, je nutno vyjasnit řadu metodologických a teoretickoideových otázek uvnitř psychologie samotné. Předpokladem plnění politicko-výchovné úlohy psychologie na filosofické fakultě UK je objasnění a vyřešení řady otázek. Upozorníme na některé z hlavních.

Pro západní psychologii je charakteristická tříšť směrů, které vycházejí z různých filosofických koncepcí a realizují značně odlišné experimentální projekty. Je vyloučeno, aby studenti jak psychologie, tak jiných oborů, kde je psychologie přednášena, byli vychováváni v této názorové tříšti. Je nutno vycházet z jednotné marxistické metodologie. To vyžaduje vytvořit jednotící jazyk, opírající se o principy dialektického materialismu. Důsledné řešení této otázky je nezbytné i vzhledem k výše zmíněné vnitřní návaznosti praxe na teorii a vzhledem k tomu, že teoretické disciplíny jsou referenčním rámcem při zobecňování poznatků pro potřeby praxe.

S tím souvisí nezbytnost důsledné a zároveň hluboce odborné kritiky západních koncepcí, z nichž mnohé byly v naší psychologii rozšířeny. Mám tu na mysli především pozitivistický behaviorismus, fenomenologii, která popírá teorii odrazu, nedialektický přístup strukturalismu, nesprávnost některých koncepcí osobnosti (zvláště pokud jde o biologickou orientaci na jedné straně a personalismus na straně druhé), sociální teorie motivovaného chování (zvláště koncepce seberealizace apod.). Mnohé z těchto teorií se opírají o tzv. frankfurtskou školu, která silně ovlivnila české reformistické hnutí.

V teoretické i experimentální práci katedry vycházíme — na rozdíl od uvede-

ných nemarxistických hledisek — z materialisticky interpretované kategorie činnosti v Marxově pojetí. Analýzu lidských činností pokládáme za vhodné východisko pro konceptualizaci obecné psychologie. Toto pojetí činnosti se stále více ukazuje plodným pro marxistickou psychologii, i když dílčí teorie jednotlivých psychických aktivit nejsou dosud systematicky rozpracovány. Kategorie činnosti se svým předmětným obsahem se již nyní stává východiskem pro překonání funkcionalismu jak v obecné psychologii, tak v aplikačních oblastech.

Princip činnosti — jak se v sovětské psychologii ukazuje (Leontjev, Ancyferová aj.) — je nutno chápat v komplementární jednotě s principem osobnosti. Oba principy — jak princip činnosti, tak princip osobnosti — se uplatňují v procesu integrity vědeckých psychologických poznatků a značnou měrou přispívají k marxistickému vymezení předmětu psychologie. Struktura osobnosti v intencích marxistického přístupu se chápe nově — jako výsledek činnosti a její komplexní samoorganizace probíhající v aktivních vztazích člověka k prostředí. Jde tu o dialektické pojetí, k němuž náleží pojem interiorizace a exteriorizace, a to jak v plánu sylogenetickém, tak plánu ontogenetickém i kulturně historickém. Toto pojetí v sobě integruje rozsáhlé experimentální výzkumy v oblasti psychologie učení. Tím se též zdůrazňují dosud ne plně využitě myšlenky L. S. Vygotského teorie kulturně-historického a historického vývoje člověka. Zároveň s tím dospívá psychologie k dialektické negaci empiristické tradice J. Locka a Leibnitzovy idealistické tradice. Stojíme tedy před dialekticko-materialistickou syntézou dvou tradic, které již od 17. stol. v psychologii střídavě zápasily o prvenství.

3. Proces dialektické syntézy psychologických poznatků proniká nutně v koordinaci s uplatněním psychologie v jednotlivých oblastech společenské praxe, zvláště v praxi pedagogické, ekonomické, zdravotnické, soudní, kde již profil absolventa má relativně přesné určení. Domyslíme-li tato hlediska na proces výuky, jde především:

a) O získávání syntézy poznatků z psychologie, jejichž integrita je možná pouze na základě marxismu-leninismu (jeho metodologický vztah ke konceptualizaci vědeckých problémů a k rozvoji vědeckého bádání vůbec a v psychologii zvláště jsme již zdůraznili);

b) o neustálé o v ě ř o v á n í pravdivosti poznatků, profesionálních dovedností, konceptualizace adekvátních hypotéz a jim korespondujících experimentálních projektů od psychofyziologie až k psychologii sociální;

c) o vytváření aktivního přístupu k výuce zejména zdůrazněním experimentálního výcviku, samostatného zpracovávání dílčích témat, studentské vědecké soutěže, diplomových prací aj.; prohlubování aktivních forem výuky a výchovy (viz např. názorová konfrontace v rámci semináře) spojujeme s vytvářením marxistického světového názoru;

d) o vzájemnou informovanost s psychologym se zemí RVHP, zejména SSSR;

e) o důsledné procvičování jednotlivých profesionálních dovedností na psychologických experimentálních a prakticky zaměřených pracovištích.

Aby tyto závažné úlohy mohl pedagogický sbor katedry psychologie realizovat, je zapotřebí poctivá a důsledná pracovitost všech členů katedry. S tím souvisí nutnost zlepšit některé metody práce. Např. kromě pracovních seminářů členů katedry v rámci vlastní katedry, bude nutno pořádat mezikatedrová zasedání. Tímto způsobem bude možno propojit informace o jednotlivých obo-

rech a využít interdisciplinárně dosud často izolovaných poznatků. Svědčí pro to i zkušenost z nedávné doby, kdy psychologie dala podnět pro uspořádání konference o psychologických aspektech lidské činnosti. Neméně žádoucí je spolupráce katedry psychologie s Psychologickým ústavem ČSAV.

V souladu s důležitou funkcí psychologie v rozvoji socialistické společnosti je třeba koncipovat vědecké plány výzkumné práce členů katedry a katedrálních týmů. S výsledky výzkumných prací je nutné posluchače seznamovat na veřejných zasedáních katedry a v rámci individuálních konzultací. Výzkumy na katedře psychologie orientované na analýzu lidských činností napomáhají již dnes při vytváření nových forem řízení socialistické společnosti, přičemž jsou brány v potaz vlastnosti osobnosti a jejich formování v sociálním učení. Toto zaměření umožňuje posluchačům psychologie, aby se i po odborné stránce mohli aktivně zapojit do budování socialismu na základě znalostí nových metod řízení, navozování změn činnosti v procesech učení, metod řešení problémů, rozhodování apod.

Je velmi žádoucí — a pedagogický sbor naší katedry to plně podporuje — aby takto chápaná marxistická psychologie pronikla z výše uvedených ideových výchovných hledisek i do ostatních oborů na filosofické fakultě UK, zvláště do učitelského studia. Chceme tak napomáhat při vytváření nové generace učitelů, kteří zodpovědně, cílevědomě a všestranně budou rozvíjet osobnost dítěte a mladých lidí v zásadách komunismu. To je též základní podmínkou pro začlenění středoškoláků či vysokoškoláků do pracovních procesů tak, aby se podstatně urychlila výstavba socialismu a vědeckotechnický pokrok v naší zemi.